

МСТО ХАРКІВ ЯК СУБ'ЄКТ КОНКУРЕНТНОЇ БОРОТЬБИ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Узагальнено ключові ідеї для розробки стратегії модернізації економіки міста Харкова за умов постіндустріальної економіки. Подані ключові глобальні ринки збуту харківської наукоємкої продукції, окреслені напрями змін структури економіки міста

Ключові слова: Харків, людський капітал, міжнародне позиціонування, ринки збуту, стратегія розвитку, структура економіки, конкурентоспроможність

Постановка проблеми. Зовнішніми умовами, що об'єктивно змінилися в світі, було задано нові рамки функціонування міст: поставили їх в умови високої конкуренції за фінансові, людські, адміністративні ресурси і в той же час надали нові можливості розвитку. Глобалізаційні та постіндустріальні процеси стимулювали вихід на міжнародну арену не лише окремих держав, а й регіонів, міст і навіть базових адміністративних одиниць найнижчого рівня. Сьогодні вже створився дуже потужний "малий світ великих міст" [4, с. 360]. Відповідно, і регіон [2, с. 9], і велике місто [1] стають суб'єктами конкурентної боротьби на різних рівнях: локальному, регіональному, міжрегіональному, державному і міжнародному, а тому значно загострилося питання забезпечення конкурентоспроможності не тільки держав, а й окремих територій, що стимулює до перегляду базових концепцій місцевого регіонального розвитку.

Світові постіндустріальні тренди економіки наочно вказують, що найбільшими шансами вирватися вперед володіють не місця "виробництва", а місця "споживання" грошей. Це означає, що сфера матеріального виробництва вже досягла такої ефективності і таких масштабів, що подальше нарощування обсягів виробництва не дає очікуваного економічного ефекту. Головним джерелом отримання високих прибутків (крім торгівлі енергоносіями) стає сектор економіки, який спеціалізується на виробництві і розповсюдженні знань та інформації, пропонує більш високу оплату праці і починає поглинати все більшу кількість трудових ресурсів.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток методів управління територіальним розвитком, зокрема модернізації економіки міста та стратегічного планування розвитку міста, зробили такі зарубіжні й вітчизняні вчені та фахівці в цій галузі: Д. Блейклі, О.В. Бойко-Бойчук, Д. Брайсон, Р.Л. Брусак, В.М. Вакуленко, О.І. Вендіна, Г.Ю. Ветров, Д. Вудмензі, Г.О. Дробенко, В.О. Колосов, С.С. Максименко, В.В. Мамонова, В.І. Нудельман, В.Я. Прошко, Ю.І. Свірський, А. Ткачук, Ф.І. Шамхалов, Ю.П. Шаров та ін. Однак незважаючи на активні наукові пошуки у регіональному управлінні, нові виклики перед українськими великими містами, зокрема – Харковом, потребують формулювання комплексного стратегічного бачення їх майбутнього к міжнародній системі координат. Водночас ще не до кінця вирішено проблеми обґрунтування концептуальних баз, на яких базується стратегічний вибір діяльності органів місцевого самоврядування.

Метою дослідження є узагальнення принципів ідей, які покладаються у розробку бачення інноваційно-орієнтованого розвитку міста Харкова як нового світового міста, що формується у Східній Європі.

Викладення основного матеріалу. 1990-ті роки стали періодом занепаду і відродження міст: більше чверті великих і надвеликих міст Заходу зіткнулися з тими ж

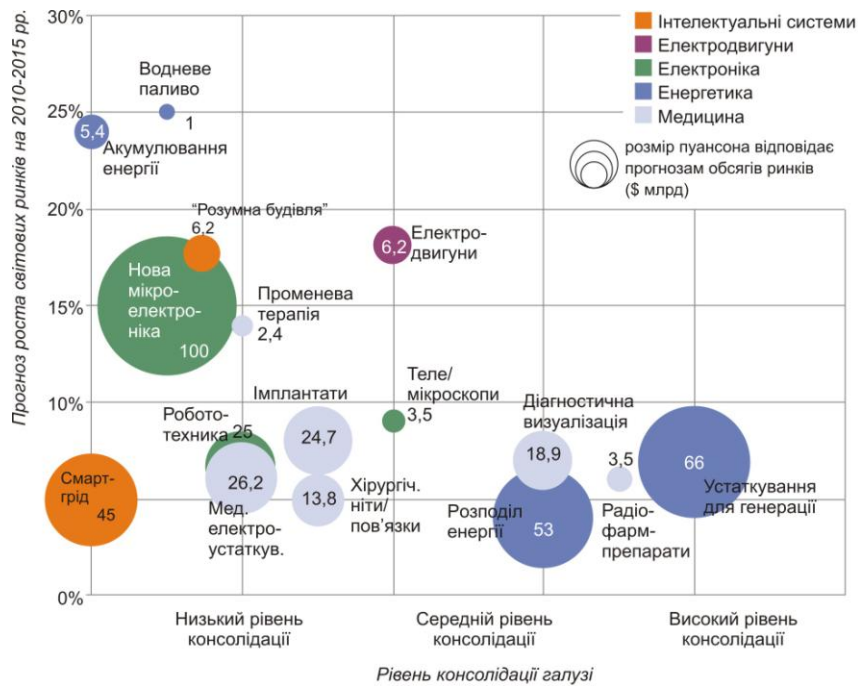
проблемами, що і Харків, але з інших причин і в інших масштабах, що відбулося у занепаді економічної і особливо промислової бази, у відтоку працездатного населення, найбільш кваліфікованих спеціалістів та супутньої деградації міських просторів. Це відбувалося на піці розвитку економічних процесів у західних містах у другій половині ХХ ст. і було пов'язане з глобалізацією та поширенням постіндустріальної економіки. Найважливішими для українських міст її ознаками є зростання значущості інформації і технологій, зростання інтелектуальної праці в доданій вартості продукту, підвищення мобільності робочої сили та фінансів, підвищення вимог до креативних якостей працівників.

Яскравими прикладами успішної та своєчасної адаптації міст до викликів постіндустріальної економіки служать сучасні світові гамма-міста Дюссельдорф (Німеччина) і Бангалор (Індія). На початку 2000-х рр. вони обрали для себе незвичні, сміливі стратегії розвитку як медіа-порт Європи і як азійський центр офшорної розробки програмних продуктів відповідно, що, в підсумку, виступило найпотужнішим локомотивом для національних економік цих країн. Сьогодні використання можливостей від реалізації містами сміливих стратегій, що дозволяють істотно підвищити привабливість міста і змінити економічний профіль і міста, і навіть країни, лежать в основі політики розвитку Євросоюзу.

Ці принципи покладені в основу європейської поліцентричності, спрямованої на розвиток міських просторів і нарощування потенціалу регіонів за межами так званого "пентагона" – економічного "ядра" Європи у вигляді умовного п'ятикутника, замкнутого на просторі Лондон – Париж – Мілан – Мюнхен – Гамбург, в якому виробляється до 30% ВВП Євросоюзу-27 при території біля 17%.

Дані світові тенденції є для Харкова, з одного боку, конкурентними загрозами, котрі підкріплені новими, проривними траєкторіями розвитку європейських міст, і, з іншого боку, новими можливостями для розвитку. Харків сьогодні у дуже великій мірі задовольняє тим базовим критеріям, які характеризують європейські інноваційні центри, а саме: концентрація високотехнологічного виробництва, науково-дослідних інститутів, вузів і високого відсотка молодих людей віком до 25 років, що принципово важливо для відкриття і роботи інноваційних бізнесів.

Враховуючи, з одного боку, прогнози розвитку світових перспективних ринків наукоємкої продукції та послуг (рис. 1), досвід інших порівнянних з Харковом великих європейських міст, спрямованість європейських програми просторового розвитку і, з іншого боку, промисловий та людський потенціал Харкова, який поки що під чому не реалізований і не забезпечує необхідної зв'язності і кооперації, то головне завдання в забезпеченні довгострокової конкурентоспроможності місцевого бізнесу – у визначенні економічного профілю міста на довгострокову перспективу.

Джерело:
ЦСП «Северо-Запад», 2011 р.

Рис. 1. Характеристика ключових глобальних ринків 2010-2015 рр., на яких можуть бути розгорнуті нові конкурентоспроможні виробництва Харкова

*Складено за [3; 5].

Найважливіша риса економічного сектора міста Харкова, що сформувалася у ХХ ст., полягала у значній його інтеграції в міжреспубліканські та міжнародні виробничі ланцюжки. Криза 1990-х рр. призвела до різкого відокремлення економіки міста і зміни структури зайнятості (рис. 2) в ньому.

На переконання автора цієї статті, який працював у якості експерта з економічних питань під час розробки стратегії міста до 2030 року, ключовою проблемою розвитку Харкова є зростаючий дисбаланс між накопиченням людського капіталу та відсутністю адекватного зростання інфраструктури для постіндустріального сектора економіки міста. Окрім цього, ще декілька економічних проблем стримують розвиток Харкова. Так, зростання дозвільної сфери, поява торгово-розважальних центрів, що в цілому є позитивним фактором, сьогодні не супроводжується зростанням якісних робочих місць.

Високий освітній рівень Харкова за рахунок діючих 69 вищих навчальних закладів знаходиться в протиріччі з внутрішньоміським ринком праці, де висока частка низько кваліфікованої праці. Це протиріччя поряд з критично низьким рівнем введення житла (у 2011 році 0,14 кв.м / особ. на рік; для порівняння: у сусідньому Белгороді (Росія) було 0,67 кв.м / особ. на рік) робить неможливим якісне зростання економіки міста. Відбувся суттєвий відрив Харкова уперед в межах економічного простору Харківської області за рахунок замикання на себе основних зовнішніх інвестиційних потоків. Сумарно на підприємства міста на початок 2012 року доводилося 86,9% прямих іноземних інвестицій в Харківську область за 2011 р., а з урахуванням підприємств Харківського та Чугувського районів – 98,4% [7]. Внутрішньоміська

концентрація іноземних інвестицій ще вище – 60,3% припадає на Червонозаводський район міста [7, с. 400-402]. Для подолання сформованих диспропорцій необхідно сформувати консолідовану платформу економічного розвитку, на якій виникають нові креативні ідеї, відбувається комерціалізація технічних рішень і здійснюється активний відпочинок. Все разом це складає суть підходу до формування нової економіки міста та його солідарному соціуму. Розвиток міста і агломерації зажадає надалі формування нових центрів тяжіння інвестицій, більш збалансованого – поліцентричної їх розміщення.

При цьому сьогодні Харків має цілу низку позиційних переваг, які мають забезпечити йому успішний розвиток в майбутньому. Його просторове положення сприяє швидкому виходу власної продукції на зростаючі ринки країн-сусідів, насамперед, Росії, а також країн ЄС і Китаю. Базовими умовами для цього є і поліпшення якості, і збільшення людського капіталу, включеність у глобальні процеси через загальноєвропейські мережеві структури, безперервне поглинання технологічних інновацій та освоєння нових соціальних практик. Успішне міжнародне економічне позиціонування Харкова повинне бути засноване на стратегії системної інтеграції у світову економіку на основі наявних і потенційних конкурентних переваг.

Відновленню колишньої економічної сили міста Харкова на основі докорінної модернізації економіки міста та міського середовища сприятимуть комплекс таких реальних переваг міста, як ресторанно-готельна індустрія, реконструйований "Міжнародний аеропорт Харків", швидкісне залізничне сполучення, десятки кілометрів відремонтованих міських доріг, фактично заново укладена окружна дорога, прикордонне положення і т.д.

Рис. 2. Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності у 1995 та 2009 рр. в Харківській області, у тис. осіб.

*Джерело: [6, с. 352].

Одна з ключових довгострокових тенденцій розвитку провідних європейських країн полягає у збільшенні частки послуг і поступовий перехід на економіку, побудовану на знаннях. Обраний Україною стратегічний курс на європейську інтеграцію ставить перед її містами – головними двигунами розвитку територій, динамічний перехід на сервісну економіку, структурні зрушення в бік зростання частки високоякісних послуг у ВВП (табл. 1).

Сучасний досвід міст континентальної Європи вказує на шлях реіндустріалізації: у великих містах зберігаються та промисловість, яка орієнтована на створення якісних робочих місць майбутнього і продукції з високою доданою вартістю, на постійне зростання продуктивності праці на основі використання сучасних технологій і наукових розробок. Саме такі виробництва можуть забезпечувати стабільні притоки надходжень до місцевих бюджетів та гідні умови праці людей, тому вони стають предметом конкуренції між містами навіть в глобальних масштабах.

Таблиця 1. Характеристика валового внутрішнього продукту окремих європейських країн

Країна	ВВП у 2009 р., млрд. \$	Середній темп росту ВВП за 2000-2009 рр., у %	Додана вартість у структурі ВВП у 2009 р., у %		
			Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Беларусь	48,984	8,3	10	45	45
Казахстан	109,155	8,8	5	40	54
Німеччина	3,346,702	0,9	1	30	69
Польща	430,076	4,4	5	31	64
Росія	1,230,726	5,9	5	37	58
Словаччина	87,642	5,8	3	35	63
Угорщина	128,964	2,9	4	29	66
Україна	113,545	5,6	10	52	38

Джерело: [8].

Після відкриття у Харкові першого в Україні Імператорського університету у 1805 році Харків почав формуватися як лідер в освітній та науковій сферах, наростивши за наступні два століття унікальний обсяг знань, технологій і досвіду. Закріплення за двома провідними університетами міста (ХНУ ім. В.Н. Каразіна та НТУ "ХПІ") статусу дослідницьких, участь практично всіх ВНЗ міста в міжнародних співтовариствах і асоціаціях, дозволяють почати просування ідеї створення підприємницьких університетів. Цей принципово новий підхід до функцій університетів сформувався у розвинутих країнах як модель "потрійної спіралі": університети – бізнес – влада. У відповідність із сучасною структурою існуючих в місті компетенцій Харкову необхідно реалізувати в найближчі 3-5 років спеціальні міські програми, спрямовані на розвиток інженерної та природничої освіти, включаючи багаторівневу освіту. Нова європейська Рамкова програма з наукових досліджень та інновацій "Horizon 2020", яку Європейська Комісія запустить з 2014 року із загальним обсягом

фінансування 87,740 млрд. євро, буде розвивати новітню дослідну інфраструктуру, здійснювати підтримку наукових та інноваційних спільнот в 3-х пріоритетних напрямках: високотехнологічна наука, промислове лідерство, соціальні виклики. Серед нових та майбутніх технологій (FET), які будуть найбільш затребувані, позиції харківської науки традиційно сильні в матеріалознавстві, енергетиці, електроніці, створенні ПО, біотехнології, фармацевтиці та ін.

У найближчі 3-4 роки очікується інтеграція наукових досліджень між харківськими, європейськими та російськими вченими і науковими центрами завдяки цілому ряду спільних заходів. Зокрема, взаємне визнання дипломів кандидатів та докторів наук на основі підписаних угод та удосконалення механізмів спільних програмних ініціатив (JPI) прискорить формування міжнародних дослідницьких консорціумом за участю харківських університетів. Другим напрямом, які мають перспективи для харківської науки є участь у технологічних платформах ЄС і Росії.

У загальному контексті зовнішньоторговельних зв'язків України Харків завжди виділявся обласною структурою експорту (високою часткою високотехнологічного та машинобудівного сегментів). Експортна спеціалізація Харківської області за підсумками 2011 р. була такою: машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (29,6% від загальної вартості експорту), продукти рослинного походження (14,3%), мінеральні продукти (9,9%), готові харчові продукти (8,8%). Проте порівняльний аналіз з іншими країнами вказує на вкрай низьку частку високотехнологічного експорту в українському експорті (3%), що забезпечує значні резерви зростання для таких міст, як Харків. Тому сьогодні міські підприємства ІТ-сфери, освіти, фармації, машинобудування слід розглядати як "кістяк" для створення перспективної "нової індустрії" міста з обов'язковою орієнтацією на зростаючі високотехнологічні ринки світу (особливо – Китай, Близький Схід, Росія, Індія, Середня Азія і Казахстан). На умовах взаємовигідного співробітництва ці підприємства можуть стати тією відсутньою базою для появи і розвитку "надбудови" з малих інноваційних підприємств, що реалізують значний інтелектуальний, творчий потенціал харків'ян і мігрантів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Очікуваний перехід міста Харкова до умов постіндустріальної економіки пов'язаний з можливостями його самореалізації в сучасних технологічних укладах – п'ятому та шостому і цілеспрямованим посиленням взаємодіючих галузей. Просторовий масштаб забезпечення взаємопов'язаного розвитку та конкурентоспроможності харківської економіки на зовнішніх ринках уявляється таким:

1) європейський рівень (високотехнологічна промисловість, розробка програмного забезпечення і ІТ-аутсорсинг, експорт освітніх і ділових послуг, дослідження та розробки, ділової та подієвий в'їзний туризм),

2) національний рівень (транспортно-логістичні послуги, низько-і середньотехнологічних виробництва, здоров'єзбереження, управління правами інтелектуальної власності)

3) міжрегіональний рівень (соцзабезпечення, базові медицина і освіта),

4) локальний рівень як харківська агломерація (міський транспорт, житлова і комунальна інфраструктура, екологія і безпека).

За умови визначення концептуальної основи для інноваційних перетворень у місті, потребує ще знаних зусиль науковців обґрунтування конкретних механізмів провадження модернізаційних змін і системи взаємовигідних мотивацій для російських і європейських ділових партнерів харківських інноваторів і підприємців.

Список використаних літературних джерел:

1. Колосов В.А. Приоритеты стратегии развития Харькова на период до 2030 года / В.А. Колосов, А.М. Кирюхин, А.А. Лукашов // Часопис соціально-економічної географії: Міжрег. Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. – № 11 (2); Доступно також: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2011_11/Kolosov,Kiryuhin,Lukashov.pdf;
2. Конкурентоспроможність територій: практ. посіб. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський, [та ін.]. – К.: Легальний статус, 2011. – 252 с.;
3. Потенциал социально-экономического развития Санкт-Петербурга до 2020 года: возможные стратегии / Под руковод. В.Н. Княгинина. – СПб: Фонд "Центр стратегических разработок "Северо-Запад". 2011. – 64 с. – С. 32.;
4. Слуга Н.А. Современные геодемографические процессы в мировых городах / Н.А. Слуга : дисс. доктора геогр. наук : 25.00.24. – М., 2006. – 396 с. – С. 360;
5. Стратегии развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России / И. Стародубровская [и др.]; под ред. И. Стародубровской. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2011. – 248 с.;
6. Харківська область у 2009 році (статистичний щорічник) / Головне управління статистики у Харківській області. – Х.: ГУС у Харківській області, 2010. – 580 с.;
7. Харківська область у 2010 році : Статистичний щорічник / Головне управління статистики у Харківській області. – Х.: ГУС у Харківській області, 2012. – 600 с.;
8. World Development Report 2011 [Електронний ресурс] / WorldBank. – Режим доступу: http://wdr2011.worldbank.org/sites/default/files/pdfs/WDR2011_Full_Text.pdf.

ДУНАЄВ Ігор Володимирович – доцент кафедри економічної політики, Харківський регіональний інститут Національної академії державного управління при Президентові України.

Наукові інтереси:

- міжнародний маркетинг;
- міжрегіональне співробітництво;
- торговельна політика;
- регіональне управління;
- розвиток людського капіталу.

Стаття надійшла до редакції: 15.07.2012 р.